فصلنامه مطالعات حقوق
Journal of Legal Studies
شماره بیست و هشتم. زمستان ۱۳۹۷، صص۷۳-۵۹ Vol 3. No 28. 2019, p 59-73
شماره شاپا (۲۵۳۸-۶۳۹۵) ISSN: (2538-6395)

ارزش اثباتی اسناد الکترونیک در حقوق ایران

محمد منصوری
کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت. ایران

چکیده

هدف از این پژوهش مطالعه ارزش اثباتی داده پیام و امضای الکترونیک در حقوق ایران خواهد بود. پدیده فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و اینترنت آنچنان با جنبه‌های مختلف زندگی بشری درآمیخته که دیگر تصور دنیای بدون آن امری مشکل است. در این میان قواعد دادرسی نیز از آثار اینترنت بی‌نصیب نبوده است. با عنایت به اینکه داده‌های مندرج در اینترنت و دنیای مجازی می‌تواند در صورتی‌که صحت انتساب آنها به اشخاص حقیقی یا حقوقی اثبات شود، به عنوان ادله در دعاوی مطرح گردد، اهمیت و ضرورت بررسی جامع اسناد الکترونیک مشخص می‌گردد. قانون ایران تعریفی از سند رسمی الکترونیکی نکرده است و جهت تعریف آن باید به تفسیر مقررات سنتی ناظر به اسناد کاغذی مراجعه کرد. برخلاف قانون‌گذار کشورمان، قانون‌گذار اتحادیه اروپایی سند رسمی را تعریف نموده است و حقوقدانان و قانون‌گذاران این کشورها هوشمندانه با مبنا قرار دادن زمینه الکترونیکی، استفاده از سند را محدود به اسناد تجاری ننموده‌اند. روش پژوهش در این پایان‌نامه با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی و به صورت مطالعات کتابخانه‌ای صورت گرفته است. در نتیجه با بررسی نظریات حقوقدانان داخلی و خارجی می‌توان گفت: سند رسمی داده پیامی است که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد. حقوق ایران علیرغم اینکه شباهت زیادی با حقوق اتحادیه اروپا دارد و به ویژه این شباهت در امور ثبتی و سردفتری بسیار زیاد است، بنظر می‌رسد که کشورمان نه تنها فاقد مقررات لازم در این زمینه است، بلکه بستر ضروری برای محقق ساختن سند رسمی الکترونیکی رانیز فراهم ننموده است.

واژه‌های کلیدی: سند الکترونیک، امضاء الکترونیک، ادله اثبات دعوی، نظام حقوقی ایران.

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

مقدمه

در خصوص تعریف سند، ماهیت آن، ارکان تشکیل دهنده، اقسام و شرایط تنظیم، توان اثباتی و اجرایی آن، در قوانین مدنی و ثبتی و مقررات مرتبط با آنها، مطالب فراوانی یافت می‌شود که نشانگر اهمیت موضوع و فراگیر بودن آن است، تا آنجا که بطور خلاصه می‌توان گفت اسناد از جمله مهمترین دلایل و مدارک اشخاص در راستای اثبات و احقاق حقوقشان می‌باشد. مطابق با مبانی حقوق عقود و قراردادها، هر عقدی با ایجاب و قبول طرفین آن منعقد می‌گردد و متعاملین باید بتوانند اراده انشایی خود مبنی بر تشکیل عقد یا انجام معامله را به طریقی که مبین قصد باشد، اعلام کنند. در نظم حقوقی کنونی، یکی از طرق متعارف اعلام رضایت در قراردادها، امضای ذیل اسناد تنظیمی بین طرفین است.

پیشرفت فناوری اطالعات، منجر به افزایش ارتباطات میان افراد از طریق استفاده از وسایل ارتباطی الکترونیکی شده است. با فراگیر شدن تجارت الکترونیکی، حجم وسیعی از قراردادها و روابط حقوقی از طریق تبادل الکترونیکی داده پیام‌ها ایجاد می‌شود. داده پیام به عنوان کوچکترین جزء اطلاعاتی، حامل پیام‌های طرفین یک ارتباط الکترونیکی است و در تجارت الکترونیکی، بحث قراردادهای الکترونیکی یکی از مهمترین مباحث می‌باشد. قراردادهای الکترونیکی، قراردادهایی هستند که طرفین آنها با ارسال و دریافت داده پیام به وسیله ابزارهای ارتباطی الکترونیکی با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند و ایجاب و قبول می‌نمایند و در نهایت قرارداد را منعقد و امضاء می‌کنند.

با گسترش فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و اینترنت نقش اسناد الکترونیکی بیش از پیش نمایان شده است و نادیده گرفتن این مهم می‌تواند آثاری زیان بار در سطح داخلی و بین‌المللی داشته باشد.[1]سند الکترونیکی عبارت از داده پیامی است که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد. همچنین داده پیام عبارت است از هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم که با وسایل الکترونیکی، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات، تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود. در ماده ۶ قانون تجارت الکترونیکی ایران آمده است که هرگاه وجود یک نوشته از نظر قانون لازم باشد، داده پیام در حکم نوشته است. همچنین ماده ۷ قانون مزبور اشعار می‌دارد که هرگاه قانون وجود امضا را لازم بداند، امضای الکترونیکی مکفی است، بنابراین سند الکترونیکی حائز ارکان یک سند از جمله نوشته بودن، داشتن قابلیت استناد در مقام دعوی یا دفاع و امضا شدن می‌باشد. مستفاد از قانون مدنی و قوانین مرتبط با تجارت الکترونیکی و امضای الکترونیکی در ایران و سایر کشورها، سند الکترونیکی به سه نوع: سند عادی الکترونیکی با امضای ساده، سند عادی الکترونیکی با امضای مطمئن و سند رسمی الکترونیکی تقسیم می‌شود. قانون ایران تعریف صریحی از سند رسمی الکترونیکی ندارد و برای تعریف این نوع سند باید به تفسیر مقررات سنتی ناظر به اسناد کاغذی استناد کرد. سند الکترونیکی مطمئن، داده پیامی است که صدورآن از منتسب‌الیه محرز می‌باشد و مرجع ثالث قانونی انتساب امضای سند به امضاکننده را گواهی نموده است. برخلاف سند

۱- حبیب زاده، طاهر، ۱۳۹۰، حقوق فن آوری اطلاعات، تهران، مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهش ها، ص ۱۷

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

الکترونیکی مطمئن، سند الکترونیکی ساده، داده پیامی است که با امضای الکترونیکی ساده، تولید و ارسال شده است.[۲]تحولات ناشی از ظهور تکنولوژی جدید، حقوق اسناد را نیز تحت شعاع قرار داده و به تناسب، موجبات وضع قوانین و تفسیر قواعد حقوقی را در پی داشته است. در این گذر، ماهیت، نحوه تنظیم و صدور اسناد نیز دستخوش تحول گردیده است. لازم به ذکر است مفهوم سند الکترونیکی صرفا مختص حقوق تجارت الکترونیکی و بانکداری الکترونیکی نیست و شامل اسناد عادی تنظیمی میان اشخاص و اسناد رسمی ثبت شده توسط دفاتر اسناد رسمی و سایر مامورین رسمی نیز می‌شود.[۳]بنابراین از منظر حقوق ثبت اسناد و املاک و در چارچوب قانون مدنی، برای آنچه که در بیان عموم و ادبیات عرفی به سند محضری یا سردفتری معروف است نیز، پدیده سند الکترونیکی جهت تنظیم عقود، تعهدات، ایقاعات و تمامی اسنادی که در دفاتر اسناد رسمی تنظیم و ثبت می‌شوند، کاربرد فراوان دارد.

در باب در حکم نوشته بودن داده پیام، ماده ۶ قانون تجارت الکترونیکی ایران بیان می دارد «هرگاه وجود یک نوشته از نظر قانون لازم باشد، داده پیام در حکم نوشته است». «داده پیام» به وسیله «اصل ساز»[۴]تولید یا ارسال می‌شود (UNCITRAL 1996) تا «مخاطب»[۵]آن را دریافت نماید (UNCITRAL 1996) . در حالت کلی در مسیر تولید، ارسال و دریافت داده پیام سه شخص درگیر هستند: اصل ساز، مخاطب و واسطه (Intermediary) (UNCITRAL 1996) .

همچنین تولید و ارسال‌کننده داده پیام، آن را با امضای الکترونیکی[۶]که عبارت است از هر نوع علامت منضم شده یا به نحو منطقی متصل شده به داده پیام که برای شناسایی امضا کننده داده پیام مورد استفاده قرار می‌گیرد، امضا می‌نماید (KAINIA 2008). بند ۱ ماده ۲ این دستورالعمل دستورالعمل اتحادیه اروپا در زمینه امضای الکترونیکی به تعریف امضای الکترونیکی پرداخته و اعلام می‌دارد: «امضای الکترونیکی داده‌ای است که به شکل الکترونیکی، به سایر داده‌های الکترونیکی ضمیمه و یا منطقا متصل است و به عنوان روشی برای اثبات هویت به کار می‌رود.» مطابق قانون تجارت الکترونیکی ایران در صورتی که قانون، وجود امضا را لازم بداند امضای الکترونیکی مکفی است، به شرطی که نوشته مورد نظر، الکترونیکی باشد. مطابق با آنچه که بیان گردید، ماهیت سند الکترونیکی، داده پیام است و برابر ماده ۶ قانون تجارت الکترونیکی ایران، داده پیام در حکم نوشته می باشد، بنابراین اگر نوشته الکترونیکی واجد قابلیت استناد در دعوی یا دفاع باشد و توسط طرفین معامله یا اشخاص موضوع سند، امضای الکترونیکی شود سند مزبور سندی الکترونیکی به معنای عام است.

۲- بهرامی، داریوش، ۱۳۹۳، حقوق ثبت املاک در ایران، تهران، انتشارات بنیاد حقوقی میزان، ص ۱۹

۳- حسینی نژاد، حسینقلی، ۱۳۷۴، ادله اثبات دعوا، چاپ اول، تهران، نشر میزان، ص ۱۱

4- Originator
5- Addressee
6- Electronic Signature

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

امضای الکترونیکی و داده پیام مطمئن به موجب ماده ۱۴ قانون تجارت الکترونیکی، «در حکم اسناد معتبر و قابل استناد» در مراجع قضایی و حقوقی است و مطابق ماده ۱۵ همان قانون نسبت به داده پیام مطمئن و امضای الکترونیکی مطمئن، «انکار و تردید مسموع نیست و تنها می‌توان ادعای جعل» مطرح کرد.

پیشینه مطالعاتی

ـ ساعی، محمد هادی و باباخانی، رضا (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان بررسی ارزش اثباتی اسناد الکترونیک در حقوق ایران به بررسی این موضوع پرداخته‌اند. از نظر ایشان ماده ۱۲۵۸ ق. م. اسناد کتبی را به عنوان یکی از ادله اثبات دعوا برشمرده و متعاقب آن در ماده ۱۲۸۴ در تعریف سند چنین مقرر داشته است: «سند عبارت است از هر نوشته که در مقام دعوا یا دفاع قابل استناد باشد.» اگر چه با وضع قانون تجارت الکترونیک ایران مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۱۷تا حدی ابهامات ارزش اثباتی اسناد الکترونیک مرتفع گردیده، لیکن هنوز ارزش اثباتی اسناد الکترونیک در هاله‌ای از ابهام قرار دارد و همین امر، امکان دادرسی صحیح و عادلانه را با مشکلات عدیده‌ای مواجه ساخته است.

ـ صادقی نشاط، امیر (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان اعتبار سنجی اسناد الکترونیک به بررسی این موضوع پرداختند. ایشان معتقدند اگر چه قانون تجارت الکترونیکی (۱۳۸۲) و حتی قانون جرایم رایانه‌های (۱۳۸۹) اصل اعتبار اسناد الکترونیک را تأیید کرده و مشکلی از این لحاظ در استناد به این‌گونه ادله نیست، ولی در عین حال این مطلب از چند جهت قابل بررسی است.

ـ لک، زینب (۱۳۹۰) در پایان‌نامه خود با عنوان بررسی مفهوم و اعتبار حقوقی داده‌پیام در تجارت الکترونیک به بررسی این موضوع پرداختند. از نظر ایشان گسترش فناوری اطلاعات و تجارت الکترونیکی بر تمام جنبه‌های زندگی بشر تاثیر گذاشته است. و بخش مهمی از تجارت الکترونیک را قراردادها تشکیل می‌دهد، اما در تجارت الکترونیک، سند نوشته در دست نداریم و هرجا سخن از اسناد کتبی می‌رود داده پیام جایگزین آن می‌گردد و اسناد از جایگاه قدیمی خود یعنی کاغذ به مکان جدید خویش یعنی رایانه انتقال یافته‌اند.

ـ کی نیا، محمد و فاطمیان، مسعود (۱۳۸۹) در مقاله خود با عنوان مطالعه تطبیقی حقوق اسناد الکترونیکی در حقوق ایران، مقررات آنسیترال و حقوق فرانسه به بررسی این موضوع پرداختند. از نظر ایشان سند الکترونیکی عبارت از داده پیامی است که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد. همچنین داده پیام عبارت است از هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم که با وسایل الکترونیکی، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات، تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود. در ماده ۶ قانون تجارت الکترونیکی ایران آمده است.

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

ـ وصالی‌ناصح، مرتضی (۱۳۹۰) در مقاله خود با عنوان مطالعه تطبیقی امکان صدور سند رسمی الکترونیک در حقوق ایران و آمریکا به بررسی این موضوع پرداختند. از نظر ایشان گسترش کمی و کیفی استفاده از اینترنت، شیوه زندگی فردی و اجتماعی انسان را دستخوش تغییر و تحولات بنیادینی نموده است.

ـ خادم رضوی، قاسم و شفیعی، فاطمه (۱۳۹۳) در مقاله خود با موضوع الزامات حقوقی ثبت الکترونیکی اسناد رسمی در حقوق ایران و فرانسه به بررسی این موضوع پرداخت. از نظر ایشان با ورود اجتناب ناپذیر به عرصه فناوری اطلاعات و ارتباطات و تنظیم بسیاری از اسناد و مدارک در فضای مجازی، " ثبت الکترونیکی" اسناد و مدارک نیز از ضروریات است.

مفهوم سند سنتی

بطور کلی سند در معنای عام عبارت است از هر تکیه‌گاه و راهنمای مورد اعتماد که بتواند اعتقاد دیگران را به درستی ادعا جلب نماید، خواه نوشته باشد، یا گفته و اماره و اقرار سند گاه به مطلق دلیل، اعم از نوشته و لفظی، گفته می‌شود در این صورت مرادف ملاک است. [۷]

چنانکه گفته می‌شود خبری یا حدیثی دارای سند معتبر است، مقصود این است که شخصیت‌های معتبر و مورد اعتمادی آن را نقل کرده‌اند. همچنین است وقتی که گفته می‌شود سندی تاریخی درباره رویدادی ارائه شده است، با ادعای خواهان مستند به دلیل نیست و مانند این‌ها. اما سند در معنای خاص نوشته‌ای است که می‌تواند در مقام اثبات ادعا، راه دستیابی به حقیقت و واقعیت باشد. در این معنی، دیگر سند مرادف با دلیل و مدرک نیست. چهره خاصی از آن مفهوم عام است که به صورت نوشته در آمده و مکتوب است نه منقول.[۸]

مفهوم لغوی

در هر کدام از دانشنامه‌های ایرانی تعریفی از سند داریم که هیچکدام از یکدیگر جدا نیستند. سند در لغت به معنای "تکیه‌گاه" و "آنچه بدان اعتماد و تکیه کنند" آمده است و به این مفهوم می‌تواند به صورت نوشته یا گفته یا حتی پیکره‌ای سنگی، شیئی سفالی، سکه‌ای فلزی و غیره باشد. همچنین در تعریف سند آمده است که سند عبارت است از "خط مکتوب که داین به مدیون دهد و حاکی از دین خود و یا امری مانند آن باشد، نوشته‌ای که وام یا طلبی را معین نماید." در تعریفی دیگر آمده است" سند عبارت از نوشته‌ای است که در اثبات مطلبی به کار رود از دعاوی و غیدعاوی. "همچنین در فرهنگ مشیری در تعریف سند آمده است آنچه که قابل اعتماد باشد، مدرک مستند".

۷- محمد جعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۱، انتشارات گنج دانش، ص ۳۶۴

۸- لغتنامه دهخدا، جلدهشتم، صفحه۲۱۵

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

فرهنگ معین نیز سند را اینگونه تعریف کرده است " نوشته ای که قابل استناد باشد، مهر و امضای قاضی و حکم و فرمان پادشاهی و چک و دست نوشته و مکتوبی که بدان اختیار شغل و ملکی را به کسی بدهند."

مفهوم اصطلاحی

مفهوم اصطلاحی سند از معنای لغوی آن فاصله نگرفته است. در حقوق ایران در ماده ۱۲۸۴ قانون مدنی سند را عبارت از نوشته‌ای دانسته که در مقام دعوا یا دفاع از دعوا قابلیت استناد داشته باشد. همچنین سند را می‌توان عبارت از نوشته‌ای دانست که نتیجتا و مدلولا مثبت حق یا مسقط آن باشد.[۹]

در تعریفی دیگر آمده است سند وسیله‌ای است که به منظور عمل یا قرارداد و یا تعهد به کار می‌رود.[۱۰]

بنابراین نوشته در صورتی سند شمرده می‌شود که بتواند در دادرسی دلیل قرار گیرد. نوشته خط یا علامتی است که در روی صفحه نمایان باشد. خواه از خطوط متداول باشد یا غیرمتداول. مانند رمزها و علاماتی که دو یا چند نفر برای روابط بین خود قرار داده‌اند. و فرقی هم ندارد که جنس آن چه باشد، خواه کاغذ باشد و یا غیر آن. خطی که بر صفحه‌ای نمایان باشد، فرقی ندارد که توسط دست نوشته شده باشد یا به واسطه ماشین، چاپ و یا حک شده باشد.[۱۱]سند معمولا در اعمال حقوقی مانند عقود و ایقاعات از قبیل بیع، صلح و نکاح و غیره نوشته می‌شود. اما می‌تواند در اعمال مادی و وقایع حقوقی نیز نوشته شود. همانگونه که تولد و وفات در اسناد سجلی به وسیله ادارات ثبت احوال و ثبت وقایع املاک و اسناد، در ادارات ثبت اسناد و املاک نوشته می شود.[۱۲]

با توجه به ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی سند دومین دلیل است. همانطور که اشاره کردیم یکی از مشخصه‌های سند نوشته بودن آن است. یعنی اینکه بطور مکتوب و آثاری بر روی کاغذ یا چیزی شبیه به آن باشد. از خطوط رمزی متداول یا غیرمتداول که دارای معنی و مفهوم باشد گرفته تا علاماتی بین چند نفر که بر صفحه‌ای قرار داده اند. اما معمول آن این است که بر روی کاغذ خطوطی قابل خواندن آمده باشد.[۱۳]

۲- قابلیت استناد

دیگر مشخصه سند این است که قابلیت استناد را داشته باشد. یعنی بتوان در مقام ادعا یا دفاع به آن اشاره و مورد استناد قرار گیرد و الا هر نوشته سند نیست. پرواضح است که با وجود نوشته‌ای که قابلیت استناد را داشته باشد، به خودی خود از بسیاری از اختلافات و دعاوی می‌کاهد و اشخاص با وجود سند نیازی به طرح دعوا نمی‌بینند، و یا اگر مطرح شد دادگاه با سرعت بیشتری رسیدگی می‌نماید. به نوعی از طرح دعوا

۹- حائری شاهباغ، سید علی، شرح قانون مدنی، جلد دوم، چاپ سوم، ۱۳۸۷، انتشارات گنج دانش، ص۱۱۵۸

۱۰- عرفانی، محمود، حقوق تجارت، جلد سوم، چاپ اول، ۱۳۸۸، انتشارات جنگل، ص ۱۰

۱۱- امامی، سید حسن، حقوق مدنی، جلد ششم، چاپ نهم، ۱۳۷۹، انتشارات اسلامیه، ص ۷۴

۱۲- مدنی، سیدجلال الدین، ادله اثبات دعوی، چاپ دهم، انتشارات پایدار، ۱۳۸۶، ص ۹۲

۱۳- همان

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

در دادگاه جلوگیری به عمل می‌آید. البته اگر سند از نوع سند رسمی باشد، به سوی قضازدائی پیش می‌رویم. در قسمت‌های آتی در خصوص اسناد رسمی توضیحات بیشتری ارائه می‌گردد.

تعریف داده پیام

برخی از متخصصین فناوری اطلاعات، داده پیام را ترکیبی از داده و پیام می‌دانند، به صورتی که پیام در قالب یک داده اطلاعاتی قرارگیرد. فرهنگ رایانه مایکروسافت، داده را یک جزء اطلاعاتی معرفی می‌کند[۱۴]. داده پیام در معادل Data message ترجمه شده است. قانون تجارت الکترونیکی ایران با الهام از قانون نمونه آنسیترال بند مذکور را در بند الف ماده ۳ چنین تعریف می‌نماید:

داده پیام هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم است که با وسایل الکترونیکی، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود «با توجه به تمامی تعریف‌هایی که از داده پیام ارائه شده می‌توان گفت: داده پیام یک جزء اطلاعاتی در محیط الکترونیکی می‌باشد که حامل پیام است»[۱۵].

پذیرش داده پیام به عنوان دلیل

در اصطلاح عرفی، دلیل به چیزی اطلاق می‌شود که امر مجهولی را ثابت نماید[۱۶] و آنچه وجدان دادرس ما را دراثبات ادعا قانع می‌کند در علم حقوق اصطلاحا «دلیل»[۱۷] می‌نامند. بنابراین برای اثبات امر مجهولی در مراجع قضایی دلیل جایگاه مهمی دارد چرا که موجب اثبات ادعا می‌گردد. ماده ۱۹۴ ق. آ. د. د. ع وا در امور مدنی می‌گوید «دلیل عبارت از امری است که اصحاب دعوا برای اثبات یا دفاع از دعوا به آن استناد می‌نمایند.» اما دلیل الکترونیکی دو نوع است:

۱- دلیل الکترونیکی در مفهوم خاص

۲- دلیل الکترونیکی در مفهوم عام

دلیل الکترونیکی در مفهوم خاص شامل داده پیام و وقایع اطلاعات الکترونیکی مثل پست‌های صوتی و الکترونیکی می‌باشد. بنابراین وقتی قانون‌گذار در ماده ۱۲ ق. ت. ا می‌گوید که اسناد و ادله اثبات دعوی ممکن است به صورت داده پیام باشد با توجه به ماده ۲ همان قانون است که مقرر می‌دارد: «داده پیام هر

۱۴- قلی زاده نوری، دکتر فرهاد، فرهنگ تشریحی اصطالحات کامپیوتری مایکروسافت ترجمه ، انتشارات کانون نثر علوم، چاپ اول، خردادماه ۱۲۱۹، ص ۱۱۱.

۱۵- قانون نمونه آنسیترال در بند a ماده ۳، داده پیام را اینگونه تعریف می کند.

"Data message" means information generated, stored or communicated by electronic, optical or analogous means including, but not limited to, electronic data interchange (EDI) , electronic mail, telegram, telex or telecopy;

۱۶- مدنی، جلال الدین، ادله اثبات دعوی، انتشارات پایدار، چاپ هشتم، ۱۳۸۴، ص ۱۴.

۱۷- صدر زاده افشار، سید محسن، ادله اثبات دعوی در حقوق ایران، مرکز نشر دانشگاهی، ، چاپ اول، ۱۳۶۹، ص ۳.

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم است که با وسایل الکترونیکی، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود.» می‌توان گفت که قانون تجارت الکترونیکی داده پیام را به عنوان یک دلیل الکترونیکی در مفهوم خاص پذیرفته است که با التفات به ماده ۶ همان قانون این دلیل به مفهوم سند و نوشته می‌باشد. دلیل الکترونیکی در معنی عام دلایل مختلفی را در برمی‌گیرد که به واسطه وسایل و ابزارهای گوناگونی تولید می‌گردند مانند تلفن، تلگرام و. . . . آنچه به موضوع این پژوهش مربوط است دلیل الکترونیکی در مفهوم خاص می‌باشد که پذیرش داده پیام به عنوان دلیل الکترونیکی است.

هرگونه داده یا نرم‌افزار یا سخت افزار الکترونیکی که بتواند اطلاعات ارزشمندی در راستای اثبات ادعا، دفاع، کشف جرم یا استدلال قضایی به دست دهد، دلیل الکترونیکی محسوب می‌شود. اساس دلیل الکترونیکی این است که ایجاد آن توسط وسایل الکترونیکی انجام می‌گیرد و نشان‌دهنده یک عمل حقوقی یا واقعه حقوقی می‌باشد و قاضی را در رسیدن به حقیقت رهنمون می‌سازد.

باتوجه به گسترش روز افزون مبادلات الکترونیکی، اهمیت ادله الکترونیکی برای اثبات اعمال و وقایع حقوقی بیشتر می‌گردد. چون ذخایر ارزشمندی از داده‌ها و اطلاعات که در سیستم‌های رایانه‌ای ایجاد می‌شود برای کشف حقیقت در دعاوی تجاری بسیار مفید است.

به همین خاطر طرق یافتن ادله الکترونیکی باید مورد توجه قرار گیرد و کارشناسان باید با توجه به راه‌های یافتن ادله الکترونیکی دستگاه قضایی را در کشف حقیقت یاری دهند.

پذیرش داده پیام ها در رویه قضایی ایران

با توجه به ادله و وسایل اثبات دعاوی که در قانون مدنی و آیین دادرسی مدنی احصاء شده است می‌توان گفت که سابقه دادرسی در ایران اتهامی است و طرفین در دعاوی باید ادله‌ای ارائه دهند که در چهارچوب قانون تعریف شده باشد و به تعبیری جایگاه قانونی داشته باشند.

بنابراین در تاریخ حقوق ایران شیوه ادله قانونی در دادرسی پذیرفته شده است. برای مثال در خصوص قابلیت استناد ضبط صوت اداره حقوقی وزارت دادگستری چنین نظر داده است : «دلایل اثبات دعوا به شرح مذکور در جلد سوم قانون مدنی عبارت از اقرار، سند، شهادت، امارات و قسم می‌باشد و در فصل دهم از باب سوم قانون آیین دادرسی مدنی هم طرز رسیدگی به دلایل مزبور پیش‌بینی شده و نوار ضبط صوت که در عین حال قابل تقلید بوده و وسیله مطمئن نمی‌باشد و در قوانین ایران عنوانی ندارد و با وضع حاضر نمی‌توان به عنوان دلیل در اثبات دعوا مورد استفاده قرار می‌گیرد.»[۱۸]

۱۸- مجموعه نظرهای مشورتی، اداره حقوقی وزارت دادگستری در زمینه مسائل مدنی، از ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۵ با همکاری مستقیم آقایان سلجوقی و محمود امینی، انتشارات دفتر تحقیقات و مطالعات وزارت دادگستری، ش ا۱، صص ۱۰و۱۳ به نقل از : شمس، عبدالله، ادله اثبات دعوا، (حقوق ماهوی و شکلی) انتشارات دراک، چاپ نخست، جلد سوم، ۱۳۸۷، ص ۳۸

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

از سوی دیگر، با توجه به اینکه ماده ۳۵۸ ق. آ. د. م سابق که مقرر می‌داشت : «هیچ دادگاهی نباید برای اصحاب دعوا تحصیل دلیل کند بلکه فقط به دالیلی که اصحاب دعوا تقدیم یا اظهار کرده‌اند رسیدگی می‌کند.» می‌توان نظر داد که «قاعده منع تحصیل دلیل» درنظام دادرسی حکم فرما می‌باشد. متعاقباً این نظر تعدیل شد و در قانون جدید آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب سال ۱۳۷۹ در ماده ۱۹۹ چنین آمده است که «در کلیه امور حقوقی، دادگاه علاوه بر رسیدگی به دلایل مورد استناد طرفین دعوا، هرگونه تحقیق یا اقدامی که برای کشف حقیقت لازم باشد، انجام خواهد داد.»

تصویب ماده ۱۹۹ روزنه‌ای برای خروج از حصر ادله قانونی است و گرچه در قانون مذکور مقررات روشنی در خصوص اسناد و مدارک الکترونیکی به عنوان ادله قابل پذیرش در فرایند دادرسی ذکری نشده است ولی با استفاده از وحدت مالک ماده ۱۹۹ دادرس می‌تواند برای کشف حقیقت هرگونه تحقیقی را که ضروری بداند به عمل آورد. از جمله می‌تواند از داده پیام به عنوان یک سند الکترونیکی جهت کشف حقیقت استفاده نماید. در حوزه حقوق فناوری اطلاعات به دشواری می‌توان نظام ادله قانونی و محدود را به کار گرفت. به هرحال اگر اسناد و مدارک تولیدی رایانه یا مستندات مضبوط در آن قابلیت استناد و اعتماد را نمی‌داشتند این فناوری به شکل گسترده موجود رواج و اعتبار نمی‌یافت. با توجه به مزایای این فناوری، قوانین عمومی و بنیادی موجود به کمک آن شتافته‌اند و با استفاده از عمومات، راه اعتبار آن را گشودند.

قانون‌گذار در فصل دوم از مبحث سوم ق. ت. ا تحت عنوان پذیرش ارزش اثباتی، آثار سابقه و امضای الکترونیکی مطمئن به مسأله ادله اثبات الکترونیکی پرداخته است تا راهگشا و پاسخگوی بسیاری از نیازهای جامعه کنونی باشد. لذا در ماده ۱۲ مقرر داشته است که: «اسناد و ادله اثبات دعوا ممکن است به صورت داده پیام بوده و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان بر اساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتی داده پیام را صرفاً به دلیل شکل و قالب آن رد کرد.»

نکته جالب توجه اینست که قانونگذار بدون اینکه در خصوص ادله اثبات دعوا، دلیل جدید را تأسیس و ضافه نماید صراحتاً در ماده فوق داده پیام را به عنوان یک دلیل اثباتی پذیرفته است[۹]البته در ماده بعدی اطالق پذیرش داده پیام را به عنوان یک دلیل اثبات دعوا مورد تعدیل قرارداده است. قانون‌گذار در خصوص اضافه نمودن داده پیام به ادله اثبات موجود دچار ابهام است. به همین دلیل در ماده ۱۳ ق. ت. ا می گوید : «به طور کلی، ارزش اثباتی داده پیام‌ها با توجه به عوامل مطمئنه از جمله تناسب روش‌های ایمنی به کار گرفته شده با موضوع و منظور مبادله داده پیام تعیین می‌شود.» برای اینکه دادرس بتواند داده پیامی را به عنوان دلیل استفاده نماید باید تمام جوانب امر را در نظر بگیرد با این توصیف داده پیام‌ها همچون امارات قضایی هستند که باید موجب قناعت وجدان قاضی رسیدگی کننده شوند چرا که در فضای رایانه‌ای امکان همه نوع تغییر به راحتی فراهم است.

۱۹- شمس، عبدالله، ادله اثبات دعوا، (حقوق ماهوی و شکلی) انتشارات دراک، چاپ نخست، جلد سوم، ۱۳۸۷، ص ۸۱

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

لازم به ذکر است قانون‌گذار در ماده ۵۴ ق. ت. ا برای پذیرش داده پیام‌ها به عنوان ادله اثباتی شرایط دیگری علاوه بر ماده ۱۳ همین قانون قائل شده است و از این جهت نسبت به ماده ۱۳ عام‌تر است. این ماده مقرر می‌دارد: «برای تعیین ارزش اثباتی داده پیام ها علاوه بر توجه به شرایط ایمنی برای تولید، ذخیره، ارسال و شرایط ایمنی که برای اطمینان از حفظ تمامیت داده پیام به کار گرفته شده، سایر عواملی که به هر نحو مربوط به این امر است نیز باید مد نظر قرار گیرد». قانون‌گذار بدون اینکه به ادله اثبات دعوی موردی را اضافه نماید در ماده ۲۵ صدرالذکر صراحتاً داده پیام را جزء ادله اثبات دعوا آورده است.»

به نظر می رسد قانون‌گذار بر اساس مواد ۱۲ و ۶ قانون مذکور در پی تأسیس ادله جدید قانونی نیست فقط قالب کاغذی تبدیل به قالب الکترونیکی شده است در حالی که ماهیت دلیل، همان دلیل کتبی و نوشته می‌باشد. بنابراین نظر به اینکه قواعد عمومی راجع به ادله اثبات دعوا در ایران دلالتی بر عدم پذیرش دلایل الکترونیکی ندارند پس با داشتن شرایط و رعایت ضوابط و اطمینان از تمامیت و اصالت دالیل الکترونیکی می‌توانند در زمره دلایل اثبات دعوی قرار گیرند.

آیین‌نامه اجرایی قانون حمل و نقل و عبور کالاهای خارجی از قلمرو جمهوری‌اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۷/۵/۱۸ نیز پیش از تصویب قانون تجارت الکترونیکی در خصوص پذیرش اعتبار داده‌های الکترونیکی در ماده ۳ مقرر داشته است که: «دستگاه‌های ذیربط می‌توانند اوراق و اسناد اشاره شده در متن این آیین‌نامه که می‌تواند به طور الکترونیکی مبادله شود را بپذیرند و اینگونه اسناد الکترونیکی دارای ارزش و اعتبار اسناد کاغذی مشابه می‌باشند.» در گذشته در بسیاری از نظام‌های حقوقی نسبت به پذیرش اسناد الکترونیکی به دلیل غلبه نوشته‌های کاغذی تردید وجود داشت.[۲۰] در رویه قضایی ایران برای پذیرش داده پیام ها جایی که نوشته بودن شرط است (مانند انعقاد قراردادها) داده پیام‌ها شرط کتبی بودن را احراز و رفع مانع حقوقی می‌کند مشروط بر اینکه:

۱- در قالبی تنظیم شود که برای ارجاعات بعدی قابل دسترسی و استفاده باشد.

۲- به گونه ای مطمئن تولید و نگه‌داری و ذخیره شود.

قابلیت‌های اثباتی داده پیام‌ها

یکی از قابلیت‌های داده پیام‌ها، قابلیت اثبات مجهول قضایی می‌باشد. معمولاً رسیدگی‌های قضایی، برای روشن شدن موضوعی است که برای دادگاه مجهول است و خواهان با ارائه ادله اثبات دعوی می‌خواهد، با آشکار نمودن واقعیت وجدان دادرس را نسبت به حقانیت خود قانع سازد. لذا حقوقدانان هدف مرحله اثبات را، راه یافتن به واقع و شناخت حق از راه توسل به رویدادی می‌دانند که آثار حقوقی مطلوب را دارد.[۲۱]

۲۰- کاتوزیان، ناصر، اثبات و دلیل، جلد اول، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۲، ص ۱۳

۲۱- مدنی، سید جلال الدین، ادله اثبات دعوی، انتشارات پایدار، ۱۳۸۴، ص ۱۴

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

از سوی دیگر نظر به اینکه دلیل در اصطالح عرف، به چیزی اطالق می‌شود که امر مجهولی را ثابت کند آنچه که در مرحله اثبات مورد نیاز است آشکار ساختن و نمایاندن حق مورد انکار می‌باشد چرا که عدم توانایی در نمایاندن و روشن ساختن حق، برابر با نداشتن حق می باشد لذا دلیل الکترونیکی باید ماهیتاً قابلیت حل اختلاف، مجهول قضایی را داشته باشد.[۲۲]

از دیگر قابلیت‌های داده پیام‌ها قابلیت ایجاد علم عادی است.[۲۳]به طور کلی ادله از جهت اثر اثباتی دو دسته‌اند. یک دسته ادله‌ای هستند که برای دادگاه مفید قطع می‌شوند، یعنی علم قاضی را به دنبال خود دارند، یعنی اگر قاضی به مرحله‌ای از اثبات حق رسید که علم و یقین پیدا کرد بدون هیچگونه نگرانی حکم صادر می‌کند. دسته دیگر که شامل اکثر ادله می‌شود آنهایی هستند که مفید ظن می‌شوند، مانند اقرار و شهادت، که دادرس از مؤدای گواهی یا اقرار، هیچگاه علم قطعی و یقین حاصل نمی‌کند بلکه علم و اطلاعی که دادرس از گواهی کسب می‌نماید، در معرض تکذیب است. [۲۴]بنابراین اگر دادرس می‌خواهد بر پایه دلیل الکترونیکی، حکم صادر نماید باید به واسطه دلیل الکترونیکی، به مرحله یقین برسد تا بتواند بر اساس علم و قین و با توجه به اقناع وجدان خود، اقدام به صدور حکم کند.[۲۵]لذا دلیل کامپیوتری باید بتواند برای دادگاه علم و قطع ایجاد کند، زیرا صدور حکم بر اساس امور ظنی منع شده است. این قابلیت به نوعی پذیرش ارزش اثباتی داده پیام، از نگاه مرجع قضایی می‌باشد. چراکه داده پیام خود یک دلیل الکترونیکی محسوب می‌شود. داده پیام باید در محیط دیجیتال، به گونه‌ای تولید و ذخیره شود که در مواقع لزوم بتوان به آن دسترسی پیدا نمود و یا آن را به مراجع قضایی ارائه نمود. در واقع قابلیت دیگری که داده پیام دارد قابلیت ارائه است. به همین علت ماده ۱۱ ق. ت. ا مقرر می‌دارد که : «سابقه الکترونیکی مطمئن عبارت از داده پیامی است که با رعایت شرایط یک سیستم اطلاعاتی مطمئن ذخیره شده و به هنگام لزوم در دسترس و قابل درک است.»

از سوی دیگر ماده ۲۰۹ ق. آ. د. د. ع. ا در امور مدنی می گوید : هرگاه سندی که مدرک ادعا یا اظهار یکی از طرفین است نزد طرف دیگر باشد، به درخواست طرف، باید آن سند ابراز شود. هرگاه طرف مقابل به وجود سند نزد خود اعتراف کند، ولی از ابراز آن امتناع نماید، دادگاه می‌تواند آن را از جمله قرائن مثبته بداند. گرچه به نظر برخی حقوقدانان، عدم ابراز سند به تنهایی نمی‌تواند ادعای درخواست کننده را اثبات نماید بلکه باید قرائن دیگری نیز مبنی برصحت ادعا در پرونده وجود داشته باشد.[۲۶]

ولی توانایی ارائه سند، خود گام مؤثری در اثبات حق مدعی می‌باشد و به نوعی در ایجاد علم به حقانیت مدعی مؤثر است و نمی‌توان آن را انکار نمود. به همین دلیل، دلیل الکترونیکی باید به شیوه‌ای ذخیره‌سازی

۲۲- نوری، محمد علی و نخجوانی، رضا، حقوق تجارت الکترونیکی، کتابخانه گنج دانش، چاپ اول ۱۳۸۲، ص ۲۲۳

۲۳- دیانی، عبدالرسول، ادله اثبات دعوا در امور مدنی و کیفری، چاپ سوم، انتشارات تدریس، ۱۳۸۵، ص ۲۳۲

۲۴- مدنی، سید جلال الدین، ادله اثبات دعوی، انتشارات پایدار، ۱۳۸۴، ص ۲۲۳

۲۵- کاتوزیان، ناصر، اثبات و دلیل اثبات، جلد اول، انتشارات میزان، ۱۳۸۴، ص ۵۳

۲۶- شمس، عبدالله، ادله اثبات دعوا (حقوق ماهوی و شکلی) ، انتشارات دراک، چاپ نخست، ۱۳۸۳، ص ۱۲۰

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

شود که بتوان آنها را هنگام دادرسی ارائه نمود. همین امر مورد توجه قانون‌گذاران قرار گرفته است و شایستگی ارائه را یکی از ویژگی‌های دلیل رایانه‌ای و الکترونیکی دانسته‌اند.

ارکان اثباتی داده پیام‌ها

برخوردار است سند یا همان دلیل کتبی است که مستند بیشتر احکام دادگاه‌های دادگستری می‌باشد. داده پیام در زمره ادله الکترونیکی قرار گرفته است و به عنوان یک سند الکترونیکی قابلیت استناد دارد. ولی از آنجایی که هر دلیلی برای اینکه محکمه پسند باشد نیازمند شرایط معینی است، سند الکترونیکی در قالب داده پیام به عنوان دلیل الکترونیکی باید از شرایط خاصی برخوردار باشد تا بتوان در اثبات ادعا از آن بهره‌مند شد. شرایط قابلیت استناد داده پیام[۲۷] به عنوان دلیل الکترونیکی عبارتند از امضاء، اصالت، دستیابی، تمامیت، امنیت و ارجاع. بنابراین داده پیامی تحت عنوان سند الکترونیکی قدرت اثباتی دارد که دارای شرایط یاد شده باشد. بدیهی است در صورت نبودن شرطی از شرایط یاد شده ارزش اثباتی داده پیام کاملا از بین نمی‌رود بلکه از ارزش آن کاسته می‌شود.

به همین دلیل ماده ۱۳ قانون تجارت الکترونیکی می‌گوید: ارزش اثباتی داده پیام‌ها با توجه به عوامل مطمئنه از جمله تناسب روش‌های ایمنی به کار گرفته شده با موضوع و منظور مبادله داده پیام تعیین می‌شود. در چهارچوب همین اندیشه است که بند ۲ ماده ۹ قانون نمونه آنسیترال در مورد تجارت الکترونیکی پس از شناسایی ارزش اثباتی داده پیام، می‌گوید: «در ارزیابی ارزش اثباتی یک داده پیام، قابلیت روش ایجاد، ذخیره‌سازی یا مبادله داده پیام، روش حفظ تمامیت اطلاعات نگهداری شده، روش شناسایی هویت اصل ساز آن و هر عامل مرتبط دیگر مورد توجه قرار خواهد گرفت.» پس در هر مورد باید با توجه به موضوع و مورد خاص مبادله داده پیام شرایط قابلیت استناد داده پیام به عنوان یک دلیل الکترونیکی را مورد بررسی و ارزیابی قرار دارد.

نتیجه‌گیری

مکاتبات عادی و قراردادها بدون هیچ گونه مشکلی غالباً قابل استناد هستند اما در رابطه با مکاتبات الکترونیکی وضع به گونه‌ای دیگر است زیرا این مکاتبات فاقد امضاء، مهر و سربرگ اصلی شرکت می‌باشند و با توجه به این که در فضای مجازی اشخاص بدون نیاز به حضور فیزیکی با هم ارتباط برقرار می‌کنند و چه بسا فردی با هدف سوء استفاده از فرصت فراهم شده هویتی جعلی برای خود برگزینند و طرف دیگر را که خلع سلاح بوده و هیچ وسیله‌ای برای شناسایی هویت حقیقی و تعقیب وی در دسترس ندارد با مشکلات فراوانی مواجه سازد. پس باید برای حل این مشکل راه حلی اندیشید. به نظر می‌رسد مناسب‌ترین راه برای اعتبار بخشیدن به این گونه مدارک الکترونیکی تایید و امضای آنها از طریق

۲۷- اعی، سیدمحمد هادی ؛ بابا خانی، رضا، بررسی ارزش اثباتی اسناد الکترونیک در حقوق ایران، ۱۳۹۱، ص ۱۵۷

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

رمزگذاری الکترونیکی می‌باشد. طرح تجارت الکترونیکی دو سطح مختلف از امضای الکترونیکی را پذیرفته است. اول امضای الکترونیکی که می‌توان آن را «ساده» یا «عادی» نامید و دوم «امضای الکترونیکی مطمئن» که مطابق ماده ۱۰ قانون تجارت الکترونیکی باید دارای چهار شرط باشد: نسبت به امضا کننده منحصر به فرد باشد، هویت امضا کننده داده پیام را معلوم کند، به وسیله امضا کننده و یا تحت اراده انحصاری او صادر شده باشد و به نحوی تولید و متصل به داده شود که هر تغییری در داده پیام قابل تشخیص و کشف باشد، که اعتبار و ایمنی آن توسط افراد صلاحیت‌دار تایید می‌شود. باتوجه به این که در مقررات برخی از کشورها تفاوتی بین امضای الکترونیکی ساده و مطمئن وجود ندارد، لازم مینماید مقررات تجارت الکترونیکی کشورمان را با برخی از کشورهای اروپایی و قانون نمونه آنسیترال در زمینه موضوع مقایسه نماییم تا نقاط ضعف و قوت آن را شناسایی نموده و مبادلات و تجارت ایمن‌تری برای اشخاص شاغل در امور تجارت بین‌المللی و حتی داخلی و شاید در تحقق دولت الکترونیکی فراهم نماییم. امنیت یکی از مهمترین و بحث انگیزترین مسایل در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات است که در سال‌های اخیر با توجه به رشد روزافزون استفاده از شبکه جهانی وب اهمیت زیادی پیدا کرده است. بعنوان مثال می‌توان به عمل جعل اینترنتی که اقدامی علیه امنیت محسوب می‌شود اشاره نمود که در آن دزدان دیجیتالی خود را به جای شخصی که وجود دارد، جا میزنند و اقدام به سرقت اطلاعات می‌کنند، و یا هک کردن، که در آن نفوذها عمدتاً در نقش شخص ثالثی صورت می‌گیرد که لزوماً وجود فیزیکی ندارد، ولی نتیجه هر دو نفوذ، از دست دادن اطلاعات و کاهش امنیت است. برای جلوگیری از نفوذ دزدان به سیستم‌ها و پیشگیری از جعل مدارک و امضاها از سیستم‌های سنتی راهکارهایی پیش‌بینی شده است، راهکارهایی مانند گواهی امضا از سوی مقام فوق، استفاده از دستگاه‌های تشخیص با حساسیت بالا و غیره، اما در دنیای مجازی نیز برا ی این قضیه راه‌حل‌هایی اندیشیده شده است که امضای الکترونیکی مطمئن یکی از این راه‌حل‌هاست. با توجه به موضوع پایان‌نامه در این فصل به بررسی مفهوم امضا، امضای الکترونیکی عادی و مطمئن در قوانین و مقررات ایران و برخی از کشورهای اروپایی، و مقایسه آن دو امضا با یکد یگر و مقایسه آن دو با امضای سنتی، و موارد دیگری از جمله انواع روش ایجاد، و گواهی امضای الکترونیکی پرداخته شده است.

از سوی دیگر، امضاء دست‌نویس با صاحب خود ارتباطی زیست‌شناختی دارد اما استفاده از آن بر روی یک سند مانع تغییر پنهانی سند توسط امضاءکننده نمی‌شود. امضاء مکتوب مدرکی است دال بر تأیید سند توسط صاحب امضاء آن، حال آنکه امضاء دیجیتالی دلیلی بر عملکرد یک کلید اختصاصی بر روی سند می‌باشد. امضاء دیجیتالی است که به ما می‌گوید یک سند دیجیتالی از زمان امضاء به بعد تغییر کرده یا نکرده است. با این وجود در صورت فقدان اطلاعات بیشتر، امضاء دیجیتالی مؤید مشارکت شخص خاصی در فرآیند امضاء کردن نیست. اگر کلید رمز گواهی امضاء به تنهایی در اختیار یک نفر باشد

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

می‌توان این‌گونه فرض کرد که امضا، نماینده رضایت همان فرد است و اسناد امضا شده توسط کلید رمز حقیقتاً توسط فرد مورد نظر امضا شده است.

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

فهرست منابع و مآخذ

ـ حبیب زاده، طاهر، ۱۳۹۰، حقوق فنآوری اطلاعات، تهران، مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهش‌ها.
ـ بهرامی، داریوش، ۱۳۹۳، حقوق ثبت املاک در ایران، تهران، انتشارات بنیاد حقوقی میزان.
ـ حسینی نژاد، حسینقلی، ۱۳۷۴، ادله اثبات دعوا، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
ـ محمد جعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۱، انتشارات گنج دانش.
لغت‌نامه دهخدا، جلدهشتم.
ـ حائری شاهباغ، سید علی، شرح قانون مدنی، جلد دوم، چاپ سوم، ۱۳۸۷، انتشارات گنج دانش.
ـ عرفانی، محمود، حقوق تجارت، جلد سوم، چاپ اول، ۱۳۸۸، انتشارات جنگل.
ـ امامی، سید حسن، حقوق مدنی، جلد ششم، چاپ نهم، ۱۳۷۹، انتشارات اسلامیه.
ـ مدنی، سیدجلال الدین، ادله اثبات دعوی، چاپ دهم، انتشارات پایدار، ۱۳۸۶.
ـ قلی‌زاده نوری، دکتر فرهاد، فرهنگ تشریحی اصطالحات کامپیوتری مایکروسافت (ترجمه) ، انتشارات کانون نثر علوم، چاپ اول، خردادماه ۱۲۱۹.
ـ مدنی، جلال الدین، ادله اثبات دعوی، انتشارات پایدار، چاپ هشتم، ۱۳۸۴.
ـ صدرزاده افشار، سیدمحسن، ادله اثبات دعوی در حقوق ایران، مرکز نشر دانشگاهی، ، چاپ اول، ۱۳۶۹.
ـ مجموعه نظرهای مشورتی، اداره حقوقی وزارت دادگستری در زمینه مسائل مدنی، از ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۵ با همکاری مستقیم آقایان سلجوقی و محمود امینی، انتشارات دفتر تحقیقات و مطالعات وزارت دادگستری، ش ۱۱، ۱۰و۱۳ به نقل از : شمس، عبدالله، ادله اثبات دعوا، (حقوق ماهوی و شکلی) انتشارات دراک، چاپ نخست، جلد سوم، ۱۳۸۷.
ـ شمس، عبدالله، ادله اثبات دعوا، (حقوق ماهوی و شکلی) انتشارات دراک، چاپ نخست، جلد سوم، ۱۳۸۷.
ـ کاتوزیان، ناصر، اثبات و دلیل، جلد اول، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۲.
ـ مدنی، سید جلال الدین، ادله اثبات دعوی، انتشارات پایدار، ۱۳۸۴.
ـ نوری، محمد علی و نخجوانی، رضا، حقوق تجارت الکترونیکی، کتابخانه گنج دانش، چاپ اول ۱۳۸۲.
ـ دیانی، عبدالرسول، ادله اثبات دعوا در امور مدنی و کیفری، چاپ سوم، انتشارات تدریس، ۱۳۸۵.
ـ مدنی، سید جلال الدین، ادله اثبات دعوی، انتشارات پایدار، ۱۳۸۴.
ـ کاتوزیان، ناصر، اثبات و دلیل اثبات، جلد اول، انتشارات میزان، ۱۳۸۴.
ـ شمس، عبدالله، ادله اثبات دعوا (حقوق ماهوی و شکلی) ، انتشارات دراک، چاپ نخست، .۱۳۸۳
ـ ساعی، سید محمد هادی؛ بابا خانی، رضا، بررسی ارزش اثباتی اسناد الکترونیک در حقوق ایران، ۱۳۹۱.

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-19]